

Antik Çağ Toplularının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları

Seyhan TAŞ

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü

Enver GÜNAY

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü

Özet: Antik çağ ekonomilerinin iktisadi uygulamalarının oluşmasında, güçlü bir biçimde gelenek ve etkisi daha az da olsa çok tanrılı dinler, bu döneme özgü kurumlar, kurallar ve müesseseler kurmuşlardır. İktisadi anlayışı biçimlendiren ve iktisadi uygulamaları belirleyen bu unsurlar; antik çağda iktisadi uygulamalar bakımından çeşitlilik yaratsa da, gelenek ve din hemen her yerde, hâkim sınıf soyluların çıkarlarına hizmet etmiştir. Daha sonraları antik çağ içinde vahiy kaynaklı tek tanrılı ve kutsal metinlere sahip (Tevrat ve İncil gibi) Musevilik ve Hıristiyanlık gibi dinler ortaya çıksa da, kadim medeniyetlerde doğan gelenekler çok değişmemiş ve geleneğin ortaya çıkardığı kurum ve müesseseler, çok az değişim geçirerek varlığını sürdürmüştür. Antik çağın vahiy kaynaklı, tek tanrılı ve kutsal metinlere sahip dinlerinin iktisadi anlayış ve uygulamalar üzerindeki etkileri ancak ortaçağda artmış hatta dinler geleneğin de belirleyicisi olarak onun üzerine çıkmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ Toplularının Özellikleri, Geleneksel Statüler, Soyluluk, Kölelik, Devlet, Ekonomik Kurumlar, Devletin İktisadi Rolü.

The Institutions that Form the Economic Structure, Traditional Status and Features of Ancient Societies

Abstract: In the formation of economic practices of ancient economies, tradition, which had been effective in a powerful way, and polytheistic religions, whose effect was more limited, established period-specific institutions and rules. These facts, that form the economic understanding and determine the economic practices, offered variety in economic practices in ancient age, still, tradition and religion has served the interests of the dominant class in almost

everywhere. In the later periods of ancient age the monotheistic religions (such as Judaism and Christianity) emerged through revelations of God. However, the traditions that had been born in ancient civilizations didn't change too much and the institutions and organizations of traditions existed with very little change. The influence of the monotheistic religions of ancient age over the economic understanding and economic practices began to increase in the medieval age. Furthermore, it is seen that over time the religions became the determinant of the tradition.

Key words: Features of Ancient Societies, Traditional Status, Aristocracy, Slavery, State, Economic Institutions, Economic Role of the State.

GİRİŞ

İnsanlığın iktisadi tarihi ile ilgili araştırmalarda iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşım toplumların gelişimini iki devrimle açıklamaktadır. İlk devrim M.Ö. 8000. yılda gerçekleşen tarım devrimi, ikinci devrim 18. yy.da gerçekleşen sanayi devrimidir(Güran, 1997:3). Toplumların gelişimini iki devrimle açıklayan bu yaklaşımda, ilk devrim tarımın keşfedilmesiyle başlayan bir süreçtir. Güneş, su ve ekilebilir açık arazi açısından elverişli bölgelerde yaşayan ilk insanlar doğal çevrelerinden daha fazla yararlanacakları bilgiye ve tecrübeye ulaşmışlardır.

Bu görüş açısından ilk insanları yeni bilgi ve tecrübeye ulaştıran ve onları yeni kaynak arayışına yönlendiren zorlayıcı nedenlerden birisi, nüfus artışıdır. Buna göre doğal çevresini keşfedemeyen ve sınırlı bir alanda yaşayan ilk insanlar artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için arayışa girdiler ve bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfettiler ve hayvanları evcilleştirdiler (Heaton, 2005: 22). Tarımdan geçimini sağlayan insanlar beslenmek için daha fazla yiyecek üretmek için doğal çevreden daha fazla yararlandılar ve bu tecrübelerini diğer insanlara aktardılar böylece toprağı işlemeyi ve hayvanları evcilleştirmeyi sağlayan bilinç ilk insanların bilgi ve deneyimlerini paylaşmaları neticesinde gelişti. Artan bilgi birikimi ve tecrübe, toprağı işleyen ve geçimini tarımdan sağlayan toplumları ortaya çıkardı. İlk insanlar hangi sebeple olursa olsun topraktan geçimini sağlamayı öğrendikten sonra beslenmek için av hayvanlarını izlemeyi ve iklim değişikliklerinden korunmak için yer değiştirmeyi bıraktılar. Göçebe yaşamı devam ettiren toplumlar da oldu ancak tarımın keşfedilmesiyle göçebe unsurlar yerleşik toplumlar karşısında azalmaya başladı.

Basit köy yerleşimlerinde tarımdan elde edilen fazla üretim, diğer ihtiyaçların karşılanması için mübadeleyi geliştirdi, çiftçilik dışında yeni

meslekler doğdu. Çiftçiler, esnaf, tüccar, din adamı, savaşçılar gibi yeni sınıflardan oluşan daha büyük topluluklar, şehir toplumu ortaya çıktı. Kentlerde yaşayan insanların kent dışından gelen tehditlere karşı korunması ihtiyacı, düzenli silahlı güçlerin kurulmasına yol açtı.

İnsanoğlunun geliştirdiği ilk siyasal organizasyonlar kentler içinde şekillendi ve antik çağın ilk devletleri, şehir devletleri olarak ortaya çıktı. Şehir devletleri zamanla diğer kentleri de içine alarak imparatorluklar kurdular. Tarım devrimi dünyanın doğusunda Mezopotamya ve Mısırda gerçekleştiği için bu bölgeler insanlık tarihinde ilk kentlerin, ilk kent devletlerinin ve antik çağın ilk imparatorluklarının kurulduğu yerler oldu.

Tarım devrimi toplumlara üretim biçiminden kaynaklanan nedenlerle kendine özgü asiller, köylüler, köle, tüccar gibi sınıflar oluşturdu. Bu toplumlarda, toplumun geçimini sağladığı temel üretim faktörüne sahip olan sınıf, yani toprağa sahip olan soylu sınıfı, yüzyıllar boyunca geçerli olacak güçlü statüler kazandılar. Sosyal, ekonomik ve siyasal iktidarın belirleyicisi oldular. Bu nedenle de tarım devrimi toplumlarının siyasal sistemi monarşi olarak kuruldu ve tarihin bazı dönemlerinde monarşiler parçalansa da soylu seçkinlere dayanan siyasal sistemler varlığını sürdürdü. Doğal olarak da ilk ekonomik devrimin iktisadi organizasyonları monarşilerin ve soyluların otoritesine göre şekillendi.

Tarım devrimi toplumlarının toplumsal, ekonomik ve siyasal statüleri arasında çatışmalar olsa da (soylularla din adamları - soylularla köylüler ya da köleler - soylularla tüccarlar) tarım devrimi medeniyetlerinin belirleyicisi ve bu toplumların hakim sınıfı aristokrasi oldu. Aristokrasi, antik çağda tek başına, ortaçağda ruhban sınıfıyla yardımlaşarak, modern çağda tüccarlarla ittifak halinde, siyasal, ekonomik ve toplumsal iktidarı kullanmış, tarihe yön vermiştir.

Bu çalışmada antik çağ toplumlarının geleneksel ve dinsel statülerinin ekonomik yapıya nasıl bir özellik kazandırdığı incelenirken öncelikle geleneğin ve dinin hâkimiyetinde kalan antik çağ toplumlarının özellikleri üzerinde durulacak, daha sonra antik çağ ekonomilerinin: sosyal statüleri ve ekonomik yapıyı etkileyen kurumları incelenecek, sonuç bölümünde de geleneksel ve dinsel statülerin etkisinde kalan bu yapılarla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

GELENEĞİN VE DİNİN HÂKİMİYETİNDE KALAN ANTİK ÇAĞ TOPLUMLARININ ÖZELLİKLERİ

Antik çağ ekonomilerinde ekonomik yapının belirleyicileri gelenek ve dindir. Bu ekonomiler daha güçlü bir biçimde gelenekten ve daha zayıf bir biçimde de dinden etkilendiler. Antik çağda çok tanrılı dinlerin hâkimiyeti nedeniyle bu dönemde dine dayalı ya da dini inançlara dayalı iktisadi faaliyetler

çok az gelişme kaydetti. Çok tanrılı dinlerin kutsal metinlere sahip olamaması onların süreklilik gösteren bir iktisadi ve sosyal sistem kurmalarına engel oldu. Ancak Hindistan ve Mısır'da dini inanca dayanan bir sosyal sistem kurulmuştu. Dolayısıyla antik çağda dinlerin sosyal sistemler ya da ekonomik uygulamalar hakkında etkisi geleneğin etkisinden daha düşük oldu.

Ancak Hindistan ve Mısır teokratik özellikleriyle dinin toplumlar üzerindeki baskıcı etkisinin istisnası oldular. Dinçer'e (2008) göre "Hindistan kast değil adeta bir kastlar ülkesiydi. Hindistan'da statik toplumsal hiyerarşik yapıda, toplumsal akışkanlık yoktu. Bireyler toplumsal durumlarını ifade eden ve kast olarak adlandırılan sınıflar içinde doğarlar ve bu durumu değil değiştirmek düşünmek bile söz konusu olamazdı. Bu durum çocuklar için de geçerliydi. Hintlilerin inanışına göre kastların kökeni ilahiydi. Her kast, Brahma ismindeki tanrının bir parçasını temsil ediyordu. Brahmanlar, brahma ismindeki yüksek tanrının ağzından - Kshatriya kolundan - Vaişyalar budundan - Şudralar ise ayaklarından yaratılmıştı. Bu kast sisteminde meslekler ve statüler doğuştan kazanılır ve değiştirilemezdi. Kastlar arasında ekonomik farklılık belirgindi ve bu doğal karşılanıyordu. Brahmanlar eğitilmiş bir tabakaydı, din adamları ve rahipler bu tabakadandı. Brahmanlar kutsal metinleri anlatmak ve öğretmekle görevli, birinci derece üst sınıfı temsil ediyorlardı. Brahmanlar uzun bir eğitim süresinden sonra öğretmenlik yapabilirlerdi. Toplumsal piramidin en üstünde olan bu sınıfın esas görevleri, dini işlerde bütün kastlara rehberlik etmektir. Kshatriya, asker ve üst düzey memurlardan oluşuyordu ve bu kast ikinci derece alt sınıftı. Ana görevleri savunma ve idareydi. Hint inancına göre Kshatriyalar din adamlarının himayesi olmaksızın refah ve mutluluğu bulamazdı. Bu nedenle dini hiyerarşi bütün alt sınıflara nüfus etmekteydi. Vaişyalar, tüccar, toprak sahipleri ve çiftçilerden oluşuyordu, bütün ekonomik faaliyetleri bu sınıf yürütüyordu. Brahmanların yani ruhani sınıfın himayesi bu sınıflar bakımından da gerekliydi ruhani sınıf, Vaişyalar sınıfına da rehberlik etmekteydi. Şudralar işçi ve kölelerden oluşuyordu. Şudralar her haktan yoksun, en alt sınıf olup en ağır işlerde çalıştırılırlardı. Bu sınıf yaşamı boyunca üst sınıflara hizmet etmek zorundaydı. Bu sınıfın ortaçağın serf sınıfından daha geri, antik çağın köle sınıfından çok az ileri hakları vardı. Bu haklar dinsel inançlarla da örtüşüyordu çünkü Hindistan'da ekonomik kuralları dinsel statüler belirliyordu. Dinin düşünce üzerinde mutlak bir etkisi vardı. Düşünce dinden bağımsız bir biçimde ekonomik kuralları koyamazdı.

Antik çağda her köle kendi statüsünden memnun olmadığı gibi statünün doğuştan gelmesine karşı da huzursuzdu. Roma'da M.Ö. 73-71 yıllarında köle ayaklanması (Spartaküs) Roma imparatorluğunu sarsacak bir etki yaratmıştı. Düzenli Roma birliklerini mağlup edecek bir köle isyanı gerçekleşmişti. Bugünkü Bahreyn civarında 9. Yüzyılda Abbasi halifelerine karşı ortak mülkiyet temeline dayalı taleplerle kitleler halinde zenci köle ayaklanması

(karmati) Abbasi hilafetini zorlamıştı. Köle statüsü, antik çağ, ortaçağ, modern çağ ve yakın çağda her zaman vardı ve bu statüyü taşıyanlar kölelikten hiç hoşnut olmadıkları halde Hindistan'da dinsel statülerden oluşan toplumsal yapı alt kastlar arasında büyük bir huzursuzluğa neden olmuyordu. Antik çağdaki diğer toplumların aksine Hindistan'daki kast sisteminin köleliğe yakın statüleri bile büyük hoşnutsuzluk yaratmamış, kitlesel köle isyanlarına yol açmamıştır. Katı sınıflara bölünmüş bu toplumda sınıfların kendi durumlarını benimsemeleri, kuşkusuz karma felsefesinden doğan reenkarnasyon (ruh göçü) inancıyla ilgiliydi.

Karma felsefesi, her bireyin kendi eylemlerinden sorumlu olmasını sağlayan ve bu eylemlerin ardından gelen sonuçların kabul edilmesini öngören bir felsefedir. Bu felsefe içinde bulunan kişi sahip olduğu statüyü kendi eylemlerinin sonucu sayarak bunu içselleştirir, karma felsefesi bu anlamda çok güçlü bir kaderci öğretilerdir. Kişi iradesiyle yaptığı şeyin sonucuna ulaşır. Bu sonuç bulunduğu statüdür. Herkes bu kaçınılmayacak sonuca uğrar, bulunduğu sonuç kişinin kendine bıraktığı mirasıdır. Her statü, bir karmadır ve bunu diğer karma izler. Budist görüşe göre bir sonraki karmanın semerelerini görebilmek için iyi davranmak ve bu yönde irade göstermek gerekir.

Karma felsefesinin sonucu olarak reenkarnasyon (ruh göçü), yani bir insanın öldükten sonra başka bir bedende dünyaya geleceği inancı, Hint kast sistemiyle bütünleşmiştir. Ölen kişi dünyaya yeniden geldiğinde eski yaşamını hatırlamaz. İnsanın tekrar tekrar yeniden dünyada bedenleşmesi, geçireceği sınavlar ve tekâmül içindir. Alt sınıflarda yaşayanlar dünyada yeniden bedenlendirildiklerinde üst sınıflarda doğarlar. Çünkü tekâmülde gerileme yoktur ilerleme vardır.

Reenkarnasyon ortaçağda Hint kast sisteminin güvencesi olmuştur. Her statünün kendi durumunu kabullenmesi, içinde bulunduğu statünün gereklerini eksiksiz yapması halinde bir üst yaşama tekâmül edeceği beklentisi, sınıflar içinde bir hoşnutluk ve memnuniyet yaratmıştır. Toplumsal iş bölümünün adaletsiz özelliği, gelirin adaletsiz dağılımı, mülkiyetin ve servetin adaletsiz dağılımı hiç sorgulanmamıştır. Bu bakımdan Hindistan, antikçağda ekonomik uygulamada, dinin baskın rolünün ortaya çıkması bakımından, hatta geleneği şekillendirmesi bakımından bir istisna olmuştur.

Geleneksel ve dinsel statülerin yarattığı bu medeniyetler ister kent devleti olsun, ister imparatorluk olsun, isterse de doğu ve batı medeniyeti olsun bunlardan hiç biri bir iktisadi model teşkil edememişlerdir. Çünkü bu devletler insan davranışlarını yönlendirme ve ekonomik kuralları belirleme konusunda, teorik ve hukuki bir sınırlamaya tabi değildirler. Yani bir gün soylulara verilen haklar yarın kaldırılabilir, ya da toplumsal statüler, zor değişse de statülerden gelen geleneksel ayrıcalıklar her zaman değişebilirdi. Antik çağın büyük imparatorlukları bakımından siyasetin gücü her zaman statülerin sınırlarını

zorlayabilirdi. Kanunların hazırlanması ve uygulanması safhasında imparatorların sınırsız yetkileri mevcuttu ve devletin müdahalesine imkân tanıyan geniş bir alan vardı. Kral ya da imparator her türlü gelir kaynağını vergileyebilirdi. Bu fiili durum daha sonra kural olurdu. Bu açıdan antik çağ ekonomilerini serbest ticaret teorileriyle açıklayabilmek mümkün değildir. Ekonomik kararların başta siyasi etkenlere, buna ilaveten geleneksel ve kısmen dini etkenlere açık olduğu bu toplumlarda, ekonomik model oluşturmak ve ekonomik sorunları evrensel kurallarla çözüme kavuşturmak gibi bir kaygı mevcut değildir.

Ancak buna iki istisna gösterilebilir. Bunlardan birincisi yunan ekonomisidir. Yunanistan'da gelişmiş felsefi düşünce ve hukuk alanındaki gelişmeler, batı medeniyetlerini karakterize eden farklı iktisadi uygulamalar geliştirdi. Büyük İskender'in doğuya doğru fetihleri, mülkiyet, ticaret gibi konulardaki yunan uygulamalarını batıya taşıdı, aynı zamanda doğuya özgü otoriter üretim anlayışını da batıya öğretti. Antik çağda, doğuyla batının birleştirdiği bu dönemde sadece iktisadi çevre yani pazar büyümedi doğuyla batının iktisadi değerleri de kaynaştı ve evrenselleşti. İkincisi Roma kültürüdür. Romalılar Helenistik dönemin uygulamalarını esas alarak özel mülkiyet ve ticareti hukuki temele oturtular ve tüm Roma dünyasına yaydılar. Romanın coğrafi büyüklüğü ve hüküm sürdüğü dönem göz önüne alındığında bu iki dönem dünyanın büyük bir bölümünün aynı ekonomik model içinde olduğu sıra dışı dönemlerdir.

Antik çağ medeniyetlerinde devletin ne ekonomik büyüme nede sosyal adalet bakımından hiçbir sorumluluğu yoktu. Kral ya da imparator zenginliği, ya da fakirlere yardımı tercih ederdi. Bu iktisadi sorumluluk yasal ya da geleneksel olarak devlere hiçbir zaman yüklenmedi.

Bu çağda daha çok zenginlik, çok çalışmak ve çok üretmekle ilgili görünmüyordu. Zenginliğin gaspla yani fetihle sağlanacağına inanılıyordu. Askeri gücü toplayan her kral ya da imparator zengin medeniyetlere el koymak için fetihlere çıkıyordu, halklarda bunu destekliyordu. Büyük İskender'in ve Romanın doğuya doğru genişlemesi tarım devriminin etkisinde olan doğu coğrafyasının tarımdan elde edilen zenginliğe sahip olmasıyla ilgiliydi. Doğuyla ticaret yapmak antik çağ devletleri için hiçbir zaman fetihden daha öncelikli olmadı. Çünkü savaş ve yayılmacılık zenginliğe ulaşmanın en iyi yoluydu. Savaş daha fazla toprak, daha fazla ganimet, daha fazla vergi, daha fazla haraç ve daha fazla köle demektir. Antik çağ toplumlarının zenginliği buydu. Bütün bunları da ancak fetih verebilirdi. Bu nedenle bu devletlerin ortak karakterleri fetihçi olmalarıydı.

Fetihçi devletler, savaş gelirlerinin arttığı dönemde ekonomik sorunlarla (para kıtlığı, enflasyon, mal kıtlığı vs) karşılaşmadıklarından piyasa üzerinde daha az baskı kurdular, devlet gelirlerinden fakirlere de pay ödediler piyasaya

karşı daha liberal davrandılar. Ancak savaşlar nedeniyle mali yük arttığında yani ekonomik sorunlarla (para kıtlığı, enflasyon, mal kıtlığı, devlet harcamalarının karşılanmaması vs) karşılaştıklarında devlet harcamalarının karşılanması bakımından piyasa üzerinde baskı kurdular ve daha müdahaleci davrandılar.

Bu müdahale; daha fazla vergi gibi mali baskılar, mal kıtlığını aşmak ve üretimi arttırmak için ekonomik kontroller, tekeller ve girişim hürriyetinin kısılması, enflasyon artışından korunmak için fiyatların sabitlenmesi gibi uygulamalardan oluşuyordu. Genel olarak ticaretin bağımsızlığı, şehirlerin yiyecek ihtiyacının karşılanması açısından normal dönemlerde korunsaydı, savaşlarda yenilgilerin artması halinde korunmuyordu. Bu müdahale satışlardan, üretimle ilgili genel olarak pazarın işlemesi bakımından cezai tedbirlerle bağlantısı olan faaliyetlere kadar ileri gidebiliyordu.

Büyük imparatorluklarda sayıları artan nüfusun beslenme ihtiyacının (tahıl gibi) karşılanması ya da büyük kent devletlerinin yerleşik nüfusunun ihtiyaçları için, ticaretin imparatorluk ya da şehir devletlerinin sınırları dışına taşınmasını gerektirmiştir. Bu durumda yabancıların haklarına saygı gösterildiğinin, yabancılar saygı duyulduğunun, mallarının, canlarının ya da kölelerin kanunlarla korunduğunun gösterilmesi gerekmiştir. Antik çağ devletlerini bağlayan yasal kurallar devlet, imparatorluk ya da kent dışı ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Antik çağ devletleri; büyüyen kentlerin ihtiyaçlarının karşılanması, devletin ve ordunun lojistik ve silah ihtiyacının karşılanması için, ticaret ve borçlar hakkındaki kanunların koruyucusu oldular, devletlerarası anlaşmalar yaparak bu anlaşmalara uydular. Atinalıların ticaret hukuku, Romalıların borçlar hukuku, Roma ve Yunan imparatorlukları döneminde evrenselleşti. Devleti de bağlayan kurallar, bu istisnai dönemde kuruldu. Antik çağ devletlerinin gelirleri fetih ve topraktan gelen kira ve vergi gelirleriyle, ticaret gelirlerinden oluşmaktaydı. Bu gelirler(ticaret dışında) çoğunlukla hür vatandaşlardan ve üst sınıflardan toplanmaktaydı. Ancak zamanla halkın statüsünde yapılan değişiklikler, kölelerin özgür işçiler ya da kiracı çiftçiler olması, ya da kiracı çiftçilerin toprak sahibi olmaları vergi yükünü daha alt sınıflara kaydırdı.

Antik çağdan ortaçağa geçerken serf sınıfının yükümlülüğü büyük ölçüde Roma İmparatorluğunun çöküşü sırasında kolonluk sistemi denen uygulamayla belirlenmişti. Büyük toprakların işlenmesi için üretimin verimliliğini arttırmak amacıyla kölelere üretimden pay verilmesi biçiminde uygulanan kolonluk, kölelik statüsüne esneklik kazandırdı. Kolon hem kendine ayrılan küçük toprakta yaptığı üretimden latifundium (büyük topraklardan oluşan tarımsal işletmeler) sahibine pay verecek hem de onun toprağında karşılıksız çalışacaktı. Eski köleci ilişkilerin devam ettiği topraklar ise bu süreçte yavaş yavaş ortadan kalktı. Ağır vergi yükü nedeniyle kolonluğu seçen köylüler ile emek açığı

karşısında kendilerine toprak tasarruf hakkı verilen eski kölelerin aynı toplumsal statüde birleşmeleri böylece başladı (Şen ve Türkmanoğlu, 2012: 191). Bundan sonraki yüzyıllarda antik çağın kolonluk sistemi, ortaçağ derebeylik rejiminde serflik sistemine uyarlanarak köylü üzerinde ağır bir mali yük oluşturdu.

ANTİK ÇAĞ EKONOMİLERİNİN SOSYAL STATÜLERİ VE EKONOMİK YAPIYI ETKİLEYEN KURUMLARI

Antik çağın ekonomik kurumları ve statüleri antikçağ toplumundan topluma farklılık gösterse de, antik çağ ekonomileri çok güçlü bir biçimde gelenekten ve daha zayıf bir biçimde dinden etkilenen, kurum ve statülere sahiptir. Kölelik bir toplumda daha ağır, bir toplumda daha hafif şartlar içerse de kölelik her toplumda bir statü olarak vardır. Soyluluk bazı toplumlarda mesela Roma'da ve eski Yunan'da olduğu gibi cumhuriyet rejimleriyle ve senato sistemiyle birlikte var olsa da, diğer toplumlarda da (monarşi ya da tiranlık olması fark etmeksizin) bir statü olarak vardır. Devletin iktisadi rolü batı toplumlarında az, doğu toplumlarında daha fazladır. Bu farklılıklara rağmen antik çağ devletleri ekonomik anlamda otoriterdir. Bu bakımdan müesseseler ve statüler toplumdan topluma değişse de, dönemden döneme farklılık gösterse de, antik çağ medeniyetleri çoğunlukla geleneksel kısmen de dinsel temellere dayanan toplumlar olduklarından, statüler, müesseseler ve iktisadi algı bakımından birçok ortak özellikler kazanmışlardır.

Antik çağ ekonomilerinin ortak özelliklerinden bir tanesi de, bu ekonomilerde işgücü piyasasının olmamasıdır. Bunu antik çağla sınırlı tutmamak gerekir, hatta modern çağa kadar, işgücü piyasasının oluşumunu gösteren bir işaret hemen hemen yok gibidir. Yunan, Roma ve Ortaçağ toplumlarında toprak mülkiyetinin kontrolü, iş piyasasının da kontrolünü sağlamıştır. Toprağa sahip olan soylular toprağı işleyecek sayısal yeterliliğe sahip olmadıklarından, işgücü piyasasını kontrol etmek zorunda kalmışlardır.

Bu bakımdan antik çağın sonuna kadar köle ve yarı köle biçiminde köylülerin farklı statüler taşıdıkları görülür. Antik çağda köylüler toprağa bağlı onun ayrılmaz bir parçası olarak görülmüşlerdir. Toprağın sahibi soylular açısından, ihtiyaç duyulan ürünleri karşılayacak bir piyasanın olmaması ve işgücü piyasasının bulunmaması, emeğin ticari mal haline gelmemesi bakımından pek çok meşru sebep yaratmıştır. Bu sebepler emeği, toprak sahibi olmayan ve ancak toprağın üzerinde yaşayan, zenginler için çalışan, ticari köleler haline getirmiştir. Antik çağın savaş hukuku, toprağı ve üzerindeki hâkim gücün malı saydığından, işgücü ya çoğunlukla dışarıdan getirilen köleler ya da en alt statüde tutulan köylülerden oluşmuştur. Antik çağın köleci ekonomisi, özgürlüğünü kaybetmiş bu emekçi sınıf üzerine kurulmuştur.

Bu çağın toplumlarının bir başka özelliği de sermaye birikiminin olmamamsıdır. Antik çağda tarımda sermaye, soyluların elindeydi. Sanayi ve ticaretten gelen kazançlar iktisadi çevrenin sınırlı olması ve ticaretin kısa mesafelerde yapılması nedeniyle düşüktü. Sanayi ve ticaretten gelen kazançlar servet oluşturmuyordu çünkü toprak mülkiyeti sayıca azınlıkta olan seçkin soyluların tekelindeydi. Bu bakımdan ortaçağda ve antik çağda tarımda, sanayide ve ticarete sermaye birikimi gerçekleşmedi.

Bu dönem toplumlarının durağan ve çok yavaş gelişen geri bir teknolojiye sahip olmaları bakımından da bezerlikleri vardı. Teknolojik bakımdan antik çağ toplumları çok az gelişme kaydettiler. Antik çağın başındaki teknolojiyle sonundaki teknoloji arasında çok az fark vardı. Bilinen teknolojinin de üretime adapte edilmesi bakımından bir çaba mevcut değildi. Bu nedenle sanayicinin ve tüccarın avantaj sağlayacağı bir teknoloji gelişmedi. Teknoloji köle emeğine ihtiyaç bırakmayan bir ilerleme sağlayamadığı için de, işçi sınıfı gelişemedi ve köle statüsü korundu. Antikçağda piyasa dardı uzak mesafeli ticarete imkân verecek ulaşım teknolojisi mevcut değildi. Kara ticaretinde hayvan gücü ticareti doğal sınırları içinde tutuyordu. Deniz ulaşımında insan gücü kullanımı nedeniyle, ticaret kısa mesafelerde sürdürülüyordu. Üç yelkenli gemiler, pusula ve harita kullanımıyla denizciliğin ticari değeri ancak ortaçağda kısmen arttı. Bu bakımdan antik çağın ve ortaçağın teknolojisi, insan ve hayvan emeğine dayanan özelliğiyle, düşük bir düzeyde kaldı. Teknolojinin geri olması ve ulaşımın kısıtlılığı nedeniyle ticaret ve piyasa büyümedi, ekonomik faaliyetler kendi kendine yeter düzeyde kaldı, bu nedenle de antik çağ ve ortaçağ toplumları zenginliği arttıran bir evreye giremediler. Bu toplumlar çok çalışma, daha çok üretme ya da ticaret yoluyla zengin olma gibi bir amaç peşinde olmadılar. Modern çağdan sonraki toplumlarda olduğu gibi zenginliğe ulaşmayı sağlayan ekonomik yollara (çok çalışma, çok üretme ve ticaretle zenginleşme) başvurmadılar. Zenginliği askerlik ve fetih gibi siyasi yollarla elde etmeye uğraştılar. Zenginliğin gaspla elde edileceğine ilişkin bir inanç doğdu, bu düşünce ortaçağı da içine alan uzun bir dönemde yıkılamadı. Büyük İskender bu nedenle Babil' e yürüdü, Babil' deki zenginliğin nasıl elde edildiğiyle hiç ilgilenmeden, o zenginliği Yunanlılara sunmayı düşündü. Romanın tahıl bakımından zengin Anadolu ve mısırı fethetmesi oradaki zenginliğe Romalılar adına el koymak içindi. Siyasi hâkimiyet, fetih, toprak, vergi, haraç ve köle demektir. Antik çağ ve ortaçağ devletlerinin yönetici sınıfı aristokratlar, bu bakımdan daha çok askerlik ve siyasetle ilgilendiler, ticari faaliyeti adi faaliyetlerden saydılar. Çok çalışmaya ticaret ve servet peşinde koşmaya, kişisel amaçlara dönük, küçük düşürücü uğraşlar olarak baktılar ve ticareti hor gördüler. Devlet yönetme ve askerliği topluma hizmet olarak yücelttiler. Bu nedenle de siyasal konumlarını, ekonomik faaliyetleri geliştirmek için kullanmadılar, siyasi ve askeri hâkimiyeti geliştirmek ve bu yolla daha fazla

servete sahip olmak için kullandılar. Bu yönüyle antik çağın ve orta çağın toplumculuğu ve topluma hizmet felsefesi askeri ve idari faaliyetleri yürüten statüleri yüceltti. Çünkü zenginlik ticaret ya da çalışmayla değil, askeri ve idari faaliyeti yürüten seçkin soylular tarafından topluma sunulabilirdi. Soylular; topluma hizmet eden, güvenliğini sağlayan ve toplumun refahın için çabalayan, tanrı tarafından seçilmiş ve o topluma lütfedilmiş, kutsallar olarak görüldüler. Bu çağların toplumculuğu hâkim sınıf soyluları kutsallıkla kuşatarak onlara, karşı konulamaz bir siyasi meşruiyet kazandırdı. Ancak bu kesime tanınan ayrıcalık topluma hizmetten çok o çağ toplumlarının bir azınlık tarafından sömürüsüne yol açtı.

Antik çağda toplumu oluşturan bireyler doğuştan ya da sonradan kazanılan olumlu ve olumsuz ayrıcalıklara sahiptiler. Bu ayrıcalıklar yaşama şekli, meslek, mülkiyet, tekelcilik, siyasal imtiyaz, vergi imtiyazları vs. olmak üzere her dönemde önem kazanan ayrıcalıklardı. Statülerin kazandırdığı ayrıcalıklar mülkiyete yani servete sahip olmakla ya da başka biçimde insani çabıyla kazanılacak özellikler değildi. Statüler; kişinin mülkiyetle ilişkisini belirleyerek ya da meslekleri hatta iş ölçeğini belirleyerek ekonomik yapıyı doğrudan etkileyebiliyorlardı. Bazı meslekleri bazı sosyal statüde olanlar sürdürülebiliyor ve ekonomik faaliyetler, üst sınıfların; alt sınıflar üzerinde kurduğu himaye ve denetim ile sürdürülüyordu.

Tarihsel dönemlerde, yeni sosyal gruplar ve statüler doğduğu gibi bazı statülerin de zayıfladığı görülür. Statüler diğer hakların kazanılmasında olduğu gibi zorla ele geçirme biçiminde oluşmuştur. En azından pek çok toplumsal sınıflama bu biçimdedir. Köleliğin ilk toplumların ekonomisinde bir taşıyıcı güç olduğunu ortaçağı da içine alan dönemde de bedelsiz emeğin, ekonomilerin önemli bir yanını oluşturduğu görülmektedir. Ancak kölelik hiçbir zaman seçim olmamıştır. Meslekler bir seçim olsa da, bazı toplumlar hariç (Hindistan gibi) kölelik bir seçim olmamıştır. Meslek seçiminde daha özgür olan toplumlarda bile iş ölçeği, karlar ve kalite denetimi bakımından üreticiler statülerine uygun davranmak zorunda kalmışlardır.

Antik çağ toplumlarında mesleki statü taşıyanların aşırı servete sahip olması ve piyasayı kontrol edecek güce ulaşmaları ya da tüketicilerle yakınlaşmaları statülerin sınırlarına takılabiliyordu. Daha fazla tüketiciye ulaşma bakımından üreticilerin tercihleri bulunmuyordu. Daha alt piyasalar için daha ucuz mallar üreterek iktisadi çevreyi büyütme ve daha fazla para ve servet kazanmak mesleki statülere aykırıydı. Bu nedenle antik çağda ve orta çağda ekonomik yapının dayandığı statüler zorla ele geçirilmişti. Oysa 19. Yüzyılda sanayi devriminin geliştiği ortamda doğan sosyal sınıflar, ekonomik temele dayanarak oluştu. Dolayısıyla antik çağ ve ortaçağ toplumsal statüleri, modern çağ ve sanayi devriminin eşlik ettiği yakın çağ, sosyal sınıfları gibi bir seçim değildi.

Kölelik Statüsü

Eski Çağ toplumlarının en belirgin niteliklerinden biri de köleliğin yaygın bir sosyal gerçek oluşudur. Kölelik, her toplumda en alt sınıfı oluşturuyordu. Antikitenin iktisadi üretimi büyük ölçüde köle emeğine dayanıyordu. Atina'da bu dönemde 400.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmekle birlikte bu nüfusun ancak 30.000 kadar siyasi haklara sahip özgün vatandaş statüsüne sahiptiler. Geri kalanların bir kısmı özgür fakat siyasi hakları olmayan yabancılar, metekler ve büyük kısmı ise kölelerdi. Roma'da siyasi haklara sahip patrisyenler, /plebler/ yabancılar ve köleler şeklinde bir üçlü ayırım vardı. Bu toplumlarda ticaret ve benzeri iktisadi faaliyet alanları siyasi haklardan mahrum yabancılarla ve kölelere bırakılmıştı. Madenlerde ve ağır işlerde çalışanlar kölelerdi (Erdem, 2012: 2).

Antikçağ toplumlarında kölelik bazı toplumlarda ve bazı dönemlerde çok ağır şartlara tabi tutuldu. Köleliğin antik çağdaki statüsü çok fazla değişmese de düşünce ve felsefede, köle statüsü aynı toplumlarda hatta aynı çağda çok farklı algılanıyordu.

Aristo Yunan toplumunda köleliği benimsiyor ve köleyi efendinin malı olarak görüyordu. Aristo'ya göre üretim, adi bir iş olduğu için kölelere bırakılmalıydı. Bunun içindir ki Aristo Eflatun gibi emek üzerinde hiç durmadı ve işgücü piyasasını düşüncenin ilgi alanında görmedi. Köle Aristo'ya göre bir alet gibidir. Aletler canlı da olabilir cansız da. Köle cansız bir üretim aracı olup tam da bu iş için, yani köle olmak için yaratılmıştı Ancak 5. Yüzyılın sonlarına doğru sofistler Aristo gibi köleliği savunanlara karşı isyan ettiler. Sofistler hür düşünceden yana oldukları için kişiye değer verdiler ve sınıflar ayrımını reddettiler. Aristokrasinin üstünlüğünü tanımadıkları gibi hür insan ve köle çelişkisini de kabul etmediler ve köleliğe karşı çıktılar (Özgüven, 2001: 12-23).

Yukarıdaki tartışmalardan görüldüğü gibi kölelik antikçağda karmaşık bir durumdur. Kölelik statüsünün antikçağı da aşan bir dönemde korunması işgücü piyasasının dolayısıyla piyasanın gelişimini sınırlandırmıştır. Antik çağda kölelik insan sayılmamadan, yarı özgür olmaya, ev, çiftlik ve mülkiyete sahip olmaya kadar, toplumlara göre farklılaşan özellikler göstermektedir.

Roma'da bütün antikçağ milletlerinde olduğu gibi kölelik statüsü korunuyordu hatta bu statü hukuken en ince teferruatına kadar düzenlenmişti. Roma hukukunda hür bir insan köle olabilir. Vatandaş vatandaşlık haklarını kaybedebilirdi. Köle mal varlığı haklarına ve aile haklarına sahip olamazdı. Köleler arasında evlilik yoktu. Cinsiyete dayanan ilişkiler hayvanunkine eşti. Hürlerde yakın akrabalar arası evlilik suç iken köleler arasında cezayı gerektirmezdi. Romanın köle statüsünde köle bir eşya olmakla birlikte iradesi de vardı. Hukuki işlem yapabilir ve hukuki fiil işleyebilirdi. Fakat haklara ehil

olmadığından hukuki işlemde hak iktisap edemezdi. Dolayısıyla hukuki işlemde ancak efendisi adına işlemde bulunabilirdi. Köle efendisinin bir hukuki muamelesi ile serbest bırakılabildi. Azad edilmiş hür insanlar, hür doğanlara göre daha az hakka sahiptiler (Koschaker ve Ayiter, 1977: 77 - 79). Ancak Roma vatandaşı olan efendinin azat ettiği köleler vatandaş olabilecek şansa sahipken, Yunanistan'da bir çok kölelik türü için bu geçerli değildi (Bakırezer, 2008, 19- Colognesi, 1993: 309-307) Antik çağda köle statüsü hiç yok olmamıştır savaşlar, köle ithalatı ve doğumlarla birlikte varlığını sürdürmüş ve piyasanın önünde hep engel olmuştur.

Ekonomik olarak genellikle serbest meslek sahibi zanaatkarlar dışında kalan ekonomik alanlarda, birbirine bağımlı olmayı gerektiren bir yapı vardı. Birbirine bağlı bu yapı, hem piyasanın küçük olmasından kaynaklanıyordu, hem de piyasanın gelişmesini engelliyordu. Soylular zenginliğin gaspla elde edileceği gibi geleneksel bir inanca sahiptiler, bu nedenle askerlik ve siyasetle ilgileniyorlardı, askerlik ve siyaset yani fetih, yani el koyma zenginliğe ulaşmanın yolu olarak görülüyordu. Siyasetin soyluların tekelinde olması onlara büyük servetler ve toprak mülkiyeti kazandırdı. Elde edilen geniş toprakların işlenmesinde soyluların sayılarının yeterli olmaması onları, köle emeğine bağımlı hale getirdi. Tarımsal üretimin sürmesi bakımından aristokrasinin kölelik statüsüne ihtiyacı vardı, çünkü bir emek piyasası mevcut değildi.

Antik çağda evdeki işlerden, tarım, madencilik ve kamu hizmetine kadar işgücü ihtiyacının egemen sınıfın talep ettiği kadar fazla olması nedeniyle, tıpkı diğer mallarda zorla ele geçirmede olduğu gibi, kölelerde savaş kazançlarından elde edilen bedelsiz işgücüydü. Bunların yanında köle ithalatı ve satın alma yoluyla da bedelsiz işgücü sağlanıyordu. Borçlanma yoluyla oluşan bağımlılık nedeniyle işgücü sadece kölelerden ibaret değildi. Bu nedenle antik çağ toplumlarında işgücü, köle, azatlı köle ve hür işçiden oluşan farklı statülerden oluştu.

Şehir üretiminin gelişmesi kölelerin el değiştirmesini hızlandırdı. Ancak köle arzı piyasanın ihtiyaç duyduğu özgür emek ihtiyacının çok altındaydı. Antik çağın köle ekonomisi her tarafta gücünü gösterirken kölelerin çalıştırılmadığı alanlar da vardı. Bu alanlar özgür işgücünün çalıştığı alandı. Kölelerin hak kazanımı hukuken tanınmadığından esnaflık ve zanaatkarlık özgür insanlar tarafından yürütülüyordu. Kamu hizmetleri ya da kutsal toprakların inşasında özgür işçiler kullanılıyordu. Çünkü mükemmel mimari sonuçlara ulaşmak için uzmanlaşmış işgücü tercih ediliyordu. Ayrıca zanaatkar vatandaşlara şehirlerde ek gelir sağlamakta amaçlardan birisiydi.

Antik çağın özgür işgücü, azatlı köle ya da köle işgücü her zaman siyasetin ve askerliğin gerisinde kaldı. Emekçi sınıf hiçbir zaman saygın statüye ulaşamadı. Hatta üretici sınıfın tanrıları, savaşçı sınıfın tanrılarının gölgesinde kaldılar. Antik çağın iki büyük medeniyeti Yunan ve Roma medeniyetinde

tanrılar ve inançlarda büyük benzerlikler vardır. Hıristiyanlığın Romanın resmi dini olmadan önce Romalıların tanrıları Yunanlıların tanrılarıyla aynıydı. Olympos dağında oturan tanrılar arasında Zeus, Roma’ da Jüpiter (Gök tanrısı) - Poseidon Romada Neptün(deniz tanrısı)- Hera, Romada Juno(evlilik tanrısı)- Afrodite, Roma’da Venüs (güzellik tanrısı) daha yukarı konumdayken; Hephaistos Roma’ da Vulkanos demirci tanrı (özellikle maden işçilerinin tanrısı) daha aşağı konumdaydı.

Antik çağın sonunda kölelik statüsü değişti ve başka bir biçime dönüştü. Antik çağın sonunda batı Avrupa’da neredeyse ayakta kalan tek medeniyet Roma’ydı. Roma medeniyetinin son dönemlerinde değişen bu statü onu izleyen orta çağın geleneği oldu. Romanın son dönemlerinde büyük çiftlik sahipleri köleleri toprağa bağlı çiftçiler haline dönüştürdüler. Romanın gerileme döneminde köle kaynağı durumunda olan milletler, Roma’ya karşı zafer kazanmaya başladılar. Pek çok kavim esaretten kurtulmaya başladı. Böylece Roma başlangıçta fethettiği (Anadolu, Balkanlar, Avrupa, Afrika ve Ortadoğu) pek çok yeri kaybetmeye, aldığı savaş esirler ve köle kaynakları azalmaya başladı. Köle kaynaklarına ulaşmanın yüksek maliyeti nedeniyle, köle emeğinin maliyeti arttı.

Köle fiyatlarının artması ve bunun getirdiği yüksek maliyetin yanı sıra, köylerden şehirlere göçler nedeniyle kırsal kesimden tahsil edilen vergiler azaldı. Roma vergi gelirlerini garanti altına almak için, çiftçileri buldukları topraklara bağlayıcı tedbirler getirdi. Bu uygulama köle işgücünün yanında serbest sözleşme ile çalışan köylüleri ortaya çıkardı. Bunlar sözleşmeli olarak çalıştıklarından toprağı terk edemez oldular.

Kolonluk sistemi adı verilen bu uygulamaya göre topraklarını terk edenler 30 yıl içinde buldukları yerlerden zorla eski topraklarına geri getirileceklerdi. Böylece hür köylü toprağa bağlı hale geldi. Zamanla bu kişilerin şahsi hürriyetlerini kısıcı başka sınırlamalar getirildi. Kolon bir köylüden doğan çocukların aynı toprakta kalabilmesi için, kolonların evlenme hakkı kısıtlandı, hür kadınlarla ya da toprakları dışında evlenme hakları yasaklandı. Buna karşılık daha önce köle durumunda olanlar statü açısından yükseldiler. Böylece hür köylü ile köle arasındaki fark azaldı ve ortaçağ toplumunun serflik sistemi doğmaya başladı (Güran, 1997: 21). Böylece Romanın son dönemindeki bir uygulaması kölelik statüsünü değiştirdi ve emeğe yeni bir statü kazandırdı. Antik çağın Roması ortaçağın emekçi sınıfının, yeni statüsünün temelini atarak, sonraki çağın yeni geleneğinin oluşmasına yol açtı.

Kentleşme

İlk kent örgütlenmesinin yoğun olarak Doğu uygarlık alanında olduğu görülür. Doğu uygarlık alanını oluşturan Mezopotamya, Çin, Hindistan ve Mısır kentler üzerine kurulu medeniyetlerdir.

Kentlerin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlar artı ürün-hidrolik toplum kuramı, ekonomik kuramlar, askeri ve dinsel kuramlardır. Bunlardan artı ürün kuramı toprağın işlenmesine imkan veren teknolojik yenilikten çiftçiler tarafından kullanılmasının bir yiyecek fazlasına yol açtığı, bunda daha fazla nüfusun toplanmasına yol açarak kentlerin ortaya çıkışına neden olduğunu kabul eder (Karakaş, 2001: 125). Bu yaklaşım kentlerin doğu uygarlık alanında oluşumunu doğrulamaktadır. Doğu uygarlık alanında doğan kentler tam da bu özelliğe sahiptir. Güneş, açık alan, su kaynakları ve verimli topraklar doğuda mevcuttur. Antik çağda kentlerin kuruluşu bakımından ekonomik etmenler çok önemli olsa da, kentlerin varlığını sürdürmesinde o kadar önemli değildir.

Fırat ve Dicle nehirlerinin düzensiz olması ve taşma zamanlarının belirsiz ve tarımın ancak sulamanın örgütlenmesi ve denetlenmesi ile mümkün olması, insanları gelişmiş su kanalları ve setler yapmaya, ayrıca bunları sürekli bakıma zorlamıştır. Gerekli kanal şebekesinin tesisi ve bakımı da geniş insan kitlelerinin tek bir otorite altında düzenli emek vermesini gerektirmekteydi. Başka bir deyişle halkların hayatlarını idame ettirmeleri için karşılıklı müşterek sorunlara bu denli kolektif yaklaşıma zorunluluğu ilkel anlamda belirli bir idari otoritenin ve bu otoriteye siyasi bağlılık duygusunun oluşmasına neden olmuştur. İdari otoritenin sürekli bir bağlılık duygusuyla, siyasal otoriteye dönüşmesi bölgede tarihin ilk otoriter monarşilerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Ateş ve Ünal, 2004: 23). Otoriter monarşiler daha da gelişerek doğuda tanrı kralları ve güçlü ruhban sınıfını doğurmuştur. Doğu kentlerinin askeri yönü ve otoriter içeriği bu süreçte gelişmiştir. Ancak antik çağın batı kentleri daha sekülerdi, tanrı krallar ve ruhban sınıfı bu kentlerde fazla güç kazanamadı. Batıda ancak ortaçağ şehirlerinde, ruhani gücün etkisi hissedildi.

Antik çağ şehirleri, ortaçağ şehirlerinden farklı olarak askeri ve idari merkez olarak varlığını sürdürdükleri için şehirler üretim merkezi olmaktan çok tüketim merkeziydiler ve kırsala bağımlıydılar. Bu nedenle, köle statüsüne ihtiyaçları vardı ve kölelik, zorla istendi. Şehirli kırılsaldan aldıkları kira ve vergileri şehir pazarlarında harcayarak yeniden kırsala aktarıyorlardı. Antik çağda kendi kendine yeten şehirleri olmakla birlikte azdı (bu şehirler kısmen bereketli topraklarda kurulu doğu medeniyeti kentleri mısır ve Mezopotamya gibi), bunların dışında çoğu kırsala bağımlıydı. Yunan kentlerinin toprağın azlığı ve coğrafyanın küçük düzlüklere sahip olması bakımından kırsala hatta daha da fazlasına dış ticarete ihtiyacı vardı.

Deniz taşımacılığı ve iç suları kullanan antik çağ kentleri, büyük imkânlarla ulaşıldılar. Yiyecek ihtiyacının bu yollarla karşılanması ve ticaret, yerleşik nüfusu arttırdı. Nüfus artışı tarım ürünlerine karşı şehirlerden gelen talebin artmasına ve hayat standardının yükselmesine neden oldu. Nüfus ve tüketim mallarındaki artışlar asker ve idareci dışında yeni sınıfların doğmasına (zanaatkar, sanatçı, eğitimci, din adamı vs) neden oldu. Deniz ve su yolu bakımından avantajlı kentler ticaret ve gemi taşımacılığı gelirlerinden beslendiler.

Sonuç olarak antik çağ kentleri doğuda daha otoriter ve tarım temeline sahip kırsala daha az bağımlı yerleşimlerdi. Batılı kentler ise daha özerk tarım, ticaret, sanayi gibi karma bir yapıya sahip kırsala daha fazla bağımlı yerleşimlerdi.

Genelde şehirlerin ticaret ve imalat merkezi olduğu ve yerleşik halkın geçimini bunardan sağladığına inanılır. Ancak antik çağ şehirlerinin çok azı bu özelliklere sahipti. Şehirler ticaret ve üretimden ziyade daha nitelikli insanların yaşadığı ve toplumu yöneten idarecilerin yerleştiği ve halkın değer verdiği kutsal yapılarının yer aldığı merkezlerdi. Antikçağda şehir yerleşimleri siyasi ve kültürel merkezlerdi. Bu çağın kentlerinin yönetsel özellikleri çok büyük farklılıklar gösteriyordu. Yunan şehirleri gibi dünyanın batısında bulunan şehirler daha özerkti. Mısır ve Mezopotamya şehirleri gibi doğuya doğru gittikçe kent yönetimleri otoriterleşiyordu. Antik çağın batı medeniyetinin şehirleri, kırsalın değerler sisteminden daha az etkilenen daha özgür, doğu medeniyetinin şehirleri kırsalın değerler sisteminden daha fazla etkilenen ve özerklikleri kısıtlı yerleşimlerdi.

Deniz taşımacılığı ve iç suları kullanan antik çağ kentleri, büyük imkânlarla ulaşıldılar. Yiyecek ihtiyacının bu yollarla karşılanması ve ticaret, yerleşik nüfusu arttırdı. Nüfus artışı tarım ürünlerine karşı şehirlerden gelen talebin artmasına ve hayat standardının yükselmesine neden oldu. Nüfus ve tüketim mallarındaki artışlar asker ve idareci dışında yeni sınıfların doğmasına (zanaatkâr, sanatçı, eğitimci, din adamı vs) neden oldu. Deniz ve su yolu bakımından avantajlı kentler ticaret ve gemi taşımacılığı gelirlerinden beslendiler.

Zanaatkârlık

Eski Çağ toplumlarında servetin elde edilmesiyle iktisadi üretim arasında doğrudan bir ilişki yoktu. Piyasa öncesi toplumlarda servet, genellikle gücün ve kuvvetin bir sonucu olarak elde ediliyordu. Antikitenin aristokrat özgür kesimi, çalışmayı ve her türlü iktisadi faaliyeti küçük görmüşlerdir. Toplumların en değer verdiği ve ödüllendirdiği faaliyetler siyasi yöneticilik, askerlik, kahramanlık ve dinî statüler olmuştur. Statü ve toprak mülkiyeti arasında doğrudan bir ilişki vardı. Yunanlılar, toprak sahipliği hakkını sadece vatandaşlara tanımışlardı. Esasen siyasi haklarda toprak sahiplerine tanımıştı. Antik yunan site devletlerinde toprak düzenli ve sürekli vergilerden muafı.

Dolayısıyla servetin en büyük kısmı bu servetin oluşmasını sağlayan üretimi yapanlara gitmemiştir. Eski Çağ toplumlarında piyasa toplumundaki gibi üretim faktörleri mevcut değildi. Özgür emek, sermaye ve serbestçe alınıp satılan tarım toprağı, antikitenin sosyal ve iktisadi yapısında yer almamıştı (Erdem, 2012: 2).

Dolayısıyla bu toplumlar servet kazanmanın çalışma dışındaki başka yollarını aradılar, soyluluk ve din adamlığı gibi statüler yükselirken, çalışmayla ilgili statüler (köylülük, kölelik ve tüccarlık gibi) zayıfladı. Zanaatkârlıkta zayıflayan statülerden birisiydi. Antik çağda zanaatkârlık ortaçağ toplumlarının olgunluğuna hiç ulaşmadı. Antik çağda olmayan sadece esnaf birlikleri değil esnafta yoktu. Collegia, hür veya köle bütün alt sınıfların sosyal ve dini hayatlarında önemli roller oynamıştı. Bunlar saygın ticari faaliyetlerde hiçbir zaman düzenleyici ve koruyucu bir kurum haline gelememişti (Finley, 2007: 163). Eski çağ kentlerinin var olan loncalarında kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildi ve bunlardan çoğu daha çok üyelerinin toplumsal ve dinsel ihtiyaçlarıyla ilgileniyorlardı. Böylece bunlar bir cins dostluk cemiyeti, cenaze dayanışması ve şölen kulübü karışımı olmaktadır (Heaton, 2005: 58). Antik çağ esnafı ve esnaf birliklerinin belirgin bir üretici özelliğinin olmaması, antik çağ şehirlerinin üretim değil birer tüketim merkezi olmasıyla doğrudan ilgiliydi.

Soyluluk

Eski Çağ köylüsü işlediği toprağın sahibi değildi. Toprak genellikle büyük toprak sahiplerinin, aristokratların, askerlerin ya da Doğu'da olduğu gibi devletin elinde olabilirdi. Esasen piyasa öncesi toplumlarda toprak mülkiyeti bir kişinin servet ve sosyal mevkiini belirleyen en önemli öğeydi. Köylü, kiracı ya da ortakçı olarak toprağı işlemekteydi (Erdem, 2012: 2). Bu nedenle antik çağda soyluluk statüsü büyük ölçüde toprak sahipliğiyle ilgilidir. Antik çağın kadim medeniyetlerinde toprak mülkiyeti soylulara tanınan ayrıcalık oldu. Bu toplumlar gelenek, örf ve adetten gelen uygulamalarla toprak aristokrasisini oluşturdular. Toprağın hakim sınıfın malı olması nedeniyledir ki, toprakta vergileme en son düşünülen şey olmuştur. Güçlü toprak aristokrasisi toprağın vergilenmesine hep aşırı tepki vermiştir. Ancak antik çağ medeniyetleri devlet gelirlerinin sürekli olması bakımından zamanla toprağı vergilemeye başladıklarında bu soyluları rahatsız etmiştir.

Mezopotamya'daki medeniyetlerde ve Mısırda tarım, ticarete tercih edildiğinden toprakta vergileme doğu medeniyetlerinde devletin asli kaynağı olmuştur (Ateş ve Ünal, 2004: 36). Antikçağın batı medeniyetlerinde soyluluk büyük ölçüde toprağı dayandığından toprak soyluğu geniş bir yer tutarken, antikçağın doğu medeniyetlerinde soyluluk sadece toprağı dayanmıyordu. Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde politik ve dini statülerin iç içe geçmesi

nedeniyle, ayrıcalıklı statüler ve soyluluk unvanları toprak sahibi olmadan da kazanılabiliyordu.

Mezopotamya da kent devletleri “Lügal” bazen de “en”, “ensi” veya “patesi” unvanlı soylu krallar tarafından yönetilirdi. Bu unvanlardan “ensi ve patesi” aynı zamanda dini bir anlam içermekteydi. Siyasal ve sosyal statülerle unvanların Mezopotamya devlet yapısında bu denli çok oluşu Lügallerin dini ve politik güçleri kendilerinde toplamalarından kaynaklanmaktaydı (Ateş ve Ünal, 2004: 34). Bunun gibi Mısırdaki da ruhani siyasi liderliğin toprağa dayanmayan bir özelliği vardı ve Mısırın soylu sınıfı dini hiyerarşiye bağlı olarak oluşmuştu.

Sonuç olarak antik çağda bütün toplumlarda soyluluk, ya toprakla güçlü mülkiyet ilişkileri kurarak ya da dinle güçlü ilişkiler kurarak üstün bir statü olarak devam etmiştir. Bunlar toplumların geçimini sağladığı kaynağa hükmederek ekonomik ve siyasi iktidarı kullanmışlardır. Toprağın yani tarımın önemi ortaçağın sonuna kadar sürmüştür. Soylulukta ortaçağın sonuna kadar gücünü koruyarak ayakta kalmıştır. 15.ay’dan sonra ticaret toprağın önemini azaltmış soylu sınıfı ekonomik olarak zayıflarken tüccar sınıfı ticaretten gelen kazançlarla zenginleşmiştir. İşte bundan sonra soylular ekonomik iktidarı tüccar sınıfıyla paylaşmışlardır. Ancak tüccarlar siyasi iktidardan 1789 Fransız İhtilaline kadar çok az pay alabilmişlerdir.

Antik çağ medeniyetlerinde toprağın ve tarımın ticaretten değerli olması nedeniyle, toprağa hâkim olan sınıfların piyasa üzerinde kontrol kurduklarını görüyoruz. Antik çağ piyasasının küçük olması, zanaatkarların zayıf olması, ticaretin önemli ölçüde gelişmemesinin sonucudur. Bu bakımdan toprak ticarete, işgücüne (kölelik) ve sermayeye baskın çıkmıştır. Üretim faktörleri gelişimini tamamlayamadıkları içinde piyasa küçük ölçekte kalmıştır.

Özel Mülkiyet ve Ticaret

Ekonomik faaliyetin yoğunlaştığı toprak mülkiyeti, soyluların tekelinde kalmıştır. Toprak mülkiyeti miras yoluyla soylular arasında el değiştirmiştir. Hatta bazı toplumsal aşamalarda toprak mülkiyeti önce devlete, daha sonra da hizmet karşılığında da devletten soylulara geçmiştir. Toprak mülkiyetinin soyluların, diğer statüler üzerinde ve tarımdaki servet üzerinde kontrol kurmalarına yaraması mülkiyet hakkının diğer statülerle paylaşılmasını zorlaştırmıştır. Toprak mülkiyeti siyasi hâkimiyet aracı da olduğundan soylular dışındaki insanlara, toprak mülkiyeti sınırlı biçimde ve ancak küçük toprak mülkiyeti biçiminde kullanılmıştır.

Fiyat ve işletme ölçeğinin kontrolü yoluyla sermaye birikiminin bastırılması ortaçağda çok daha belirgin de olsa antik çağda da geçerliydi. Ortaçağda sınırlı ticaretten elde edilen kazançlardan toprak satın alma yolu, toprak mülkiyetinde soylu hâkimiyeti nedeniyle mümkün değildi. Antik çağda, Roma ve Yunanistan

da, ekonomik faaliyetler, ticaretin kısa mesafeler arasında yapılması nedeniyle genelde küçük çaplıydı, tüccarlar ve sanayiciler çok az kazanç elde ediyorlardı, bu kazançları toprak olarak kullanmak isteseler de, toprakta soyluların baskın mülkiyetinin ağırlığı burada da söz konusuydu ve sermaye birikimini bastırıyordu.

Bu nedenlerden dolayı antikçağda özel mülkiyet hukuken korunan bir hak olsa da geniş bir biçimde soylulara tanınan bir ayrıcalık olarak kaldı. Hukuk, gelenek, örf ve adetler soylular ya da hür vatandaşlar arasındaki mülkiyet ilişkilerini düzenliyordu. Bu açıdan özel mülkiyet bütün statüleri içine alan bir genel hak hiç olmadı. Toprak mülkiyeti çoğunlukla soyluların tekelinde oldu, diğer sosyal statüde bulunan insanlarla bu hak çok az paylaşıldı. Antik çağ boyunca ulaşımın sınırlı oluşu ve tarımın hâkimiyeti, piyasa ekonomisinin şartlarının oluşmasını zorlaştırmıştır. Özel mülkiyet bir azınlık imtiyazında tutularak, toplumun büyük çoğunluğu mülkiyet hakkından dışlandığından antik çağda, serbest piyasa oluşmadı, ticaret gelişmedi ve üretim piyasanın kontrolüne girmedi. Özellikle gayrimenkul mülkiyetine sıradan insanın sahip olma şansının çok düşük olması nedeniyle, antik çağ boyunca piyasanın hep küçük kalmasına neden oldu.

Soyluların ticarete ilgisiz kalmaları da toprak mülkiyetinin adaletsiz dağılımıyla doğrudan ilgiliydi. Bu köle ekonomisinde asiller toprak mülkiyetine sahip olduklarından ticarete ilgi göstermediler, ihtiyaçta duymadılar. Servet soyluların kontrolünde olduğu için; ticaret, servet elde etmek için çalışmak, kar peşinde koşmak asiller için bir anlam ifade etmiyordu, bu nedenle de ticaret, adi faaliyetlerden sayıldı ve tüccar hor görüldü. Vatandaşların doğrudan tarımda ve diğer işlerde çalışmasını yöneten, bu ayrıcalıklı sınıf, kendi denetimleri dışında çalışan tüccarlara toplumlarında yer vermediler. Yabancı ya da aşağı statüden sayıldılar. Esas serveti kontrol eden soylular; borç faizi olarak geçinen, uzun mesafeli ticaret yoluyla para peşinden koşan, servet için adi işler yapan kişiler olarak anılmak istemediler. Kendileri ticaretten uzak durdular ve ticaretle uğraşanlara da saygı duymadılar. Soyluların ticarete mesafeli duruşu ve ilgisizliği ortaçağ toplumlarına da miras oldu.

Antik çağda tüccarların saygın statü kazanamamalarının nedeni, ticaretin küçük görülmesidir. Soylular güçlü ekonomik kaynağa, toprağa, sahip olduklarından ticaret dışı faaliyetlere değer vermiyorlardı. Hür vatandaşlar topraktan geçiniyordu, zanaatkârlık antik çağın küçük piyasasında fazla gelişme göstermemişti. Bu nedenlerle tarım dışı faaliyetler bu dönemin toplumlarında aşağılanmış ve fazla bir değer görmemişti. Soylular ve hür vatandaşlar tarımdan gelir elde eden üst sınıftan, şehirlerde ticaret yapan tüccar ya da zanaatkar ya alt tabakadan oluyordu ya da kanunların aşağı saydığı yabancılardan oluşuyordu. Bu çağın düşüncesi de toplumsal algılamadan ve geleneksel yarıdan çok farklı

değildi. Bundan dolayıdır ki ticaret; felsefede adi faaliyet, tüccar da onursuz kişiler olarak görüldü.

Yukarda açıklanan nedenlerle antikçağ toplumlarının geçimi tarım olmuştur. Ticaretin; siyasal istikrardan ve siyasi egemenliğin genişlemesinden dolayı geliştiği dönemlerde dahi, ticaretin ekonomik faaliyetler içindeki değeri düşük olmuştur. Ticaretteki gelişmeyi sadece aristokrasinin ilgisizliği ve ticaretin adi faaliyetlerden sayılmasıyla açıklayamayız. Antik çağın sert ve güçlü fiziki doğası ve ilkel teknoloji zaten sınırlı ticarete geçit vermekteydi. Büyük teknelerin inşa edilmesi bakımından teknolojik yetersizlik vardı. Aynı zamanda bu yüksek maliyeti karşılayacak sermaye soylulardan gelmiyordu. Yolculukların sınırlı miktarda rüzgâr gücü kullanan, tek yelken yâda kürek gücüyle hareket eden, küçük gemilerle günlerce ve aylarca sürdüğü de hesaba katıldığında, ticaretin sınırlanmasında fiziki engellerin de, bu engelleri aşma becerisi sağlamayan sınırlı teknolojinin de payı olduğu kabul edilebilir. Denizler ve kıyılar iyi tanınmadığı için kayalık kıyılarda doğal riskler vardı. Ayrıca antik çağda denizde gemiler korsan saldırılarına karşı daha güvensizdiler. Harita ve pusula kullanımı bilinmediğinden deniz aşırı seyahatler yapılamıyordu, kıyı denizciliği nedeniyle seyahatler uzun sürüyordu. Buda maliyetleri artırıyordu. Ayrıca antik çağdaki maden para sisteminde kıymetli madenin (altın ve gümüş) az olması da ticaretin gelişmemesindeki sebeplerden birisidir. Bütün bunlar antik çağdaki ticaretin tarımın gerisinde ve piyasanın küçük ölçekte kalmasına, dolayısıyla piyasanın gelişmemesine neden olmuştur.

Din ve Dinin Ekonomik Belirleyiciliği

Antik çağın çok tanrılı dinleri; Hinduizm dışında, üretim, girişim, tüketim, mülkiyet ve ticaret bakımından iktisadi ilkeler geliştirerek belirgin bir ekonomik tutum geliştirememişlerdir. Hinduizm'in en belirgin özelliği sınıf farklarını gözetmesidir. Din adamları ve bilginler en üst sınıfı oluşturmaktadır. Alt sınıfların, üst sınıfın himayesinde başarıya ulaşacağına inanıldığından, sınıfsal işbölümü gereği, ekonomik faaliyetlerde, sınıf hiyerarşisinin tepesinde olan din adamlarının belirgin bir ağırlığı vardır. Hint dininin iktisadi uygulamalarını, dinin sınıfsal yapısı biçimlendirmektedir. Karma inancından doğan reenkarnasyon (ruh göçü) inancında bu sınıfsal yapıyla bütünleşerek, toplumsal statülere dini bir içerik kazandırmaktadır. Diğer çok tanrılı dinler, Hinduizm dışında, Yunanda, Roma'da, Mezopotamya ve Mısırda bir dini hiyerarşi kursalar da belirgin iktisadi kurallar geliştirememişlerdir.

Bu açıdan antik çağın çok tanrılı dinler dönemi, iktisadi uygulamalar bakımından dinin çok az etkin olduğu dönemlerdi. Bu dönem dinleri geleneğin içinde şekillenen mahalli ve mülki dinlerdi. Émile Durkheim; bu durumu dinin kaynağını topluma dayandırarak, dini sosyal tecrübenin bir yansıması olarak

ifade etmişti (Keskin, 2004: 8). Mahalli dinler üzerinde gelenek daha etkili olmakla birlikte milli dinlerde de gelenek, dini inancı belirliyordu. MÖ 551-479 lu yıllarda Konfüçyüsçülüğün kendi zamanının geleneksel uygulaması olan feodal düzeni kabul ettiğini görüyoruz (Güç, 2001:14). Konfüçyüsçülükta atalara hürmet erdemin en büyüğü olarak kabul edilmekteydi. Bu da geleneğin bu milli din üzerindeki etkisini artırmaktaydı. Konfüçyüs'ün; iktidarın köklerinin göğün emrinde olduğundan hareketle, imparatorluğa bağlılığı pekiştirmesi ve imparatorun azalan otoritesinin eski duruma getirilmesi bakımından gelenekle oldukça yakın olduğu söylenebilir (Hodous, 1947: 392).

Antik çağın vahiy kaynaklı olmayan tek tanrılı dinleri genel kabul gören kutsal metinlere sahip olmadıklarından zor anlaşılabilir, mahalli ve milli sınırlar içinde ahlaki öğütler geliştirmekle yetindiler, toplumsal yaşamın, ahlak alanı dışında da sınırlı bir etki yarattılar ve gelenekle uyumlu oldular.

Vahiy kaynaklı tek tanrılı dinler dönemi başladığında dinin hükümlerinin, iktisadi etkileri oldu. Dini bürokrasinin geçimini sağlaması ya da dinin toplumsal hayatta yayılması bakımından, belli bir yaşam tarzı ve davranış biçimi öngördüler. Bu tek tanrılı ve vahiy kaynaklı ilk dinler, siyasi alanda çok az temsil ediliyordu. Bu açıdan dinlerin iktisadi ilkeleri bağlayıcı kurallara dönüşemedi. Dinler taraftarlarına verdiği öğütlerle ahlaki normlar oluşturmaya çalıştılar.

Antik çağın batı dünyasında (Yunan ve Roma) ve antik çağın doğu dünyasında (Mısır ve Mezopotamya) ekonomik ilişkilerde çok tanrılı dinler olsun, milli ve mahalli dinler olsun, hem siyasi alanın, hem de iktisadi alanın dışında oldular. Mezopotamya ya da Mısırdaki siyasetin teokratik bir tonu olsa da, bu dinler de belirgin iktisadi tutum geliştiremediler. Tek tanrılı ve vahiy kaynaklı dinler, daha sonra her ne kadar siyasi ve ekonomik alanın dışında tutulsalar da sosyal alanda geliştirdikleri ahlaki kurallarla taraftarları üzerinde etkili olmaya başladılar, sevap ve günah ilkeleriyle iktisadi ilişkilerde etkili oldular, bireylerin ekonomik tercihleri üzerinde belirleyici olmaya başladılar. Ancak hiçbir zaman, antik çağın tek tanrılı dinleri, ortaçağın tek tanrılı dinlerinin etki gücüne ulaşamadı. Ortaçağ dinlerinin sosyal alandan, siyasi ve ekonomik alana doğru büyümeleri bütün çağlar bakımından bir istisnadır.

Antik çağın vahiy kaynaklı ilk dinlerinden Yahudilik ve daha sonra Hıristiyanlıkla ilgili kutsal metinlerde (hatta daha sonra İslamiyet'te) kapitalizm ve sosyalizm gibi günümüzün hâkim sistemlerinin dokuları yer almamakta, sorunlara ya da çözümlere günümüzün hâkim sistemler bağlamında yaklaşım yapılmamaktadır. Bu kaynaklarda genel anlamda doğruluk, dürüstlük, adalet vb gibi davranışlarla ilgili genel kavramlara yer verilmektedir (Önder, 2013:1). Ancak bu genel kavramlar bireyin iktisadi tutumuna bir yön vermektedir. Bazı dinlerde; ticaretin günahkâr bir doğaya sahipken olduğuna inanıldığından, o dinin taraftarları ticarete yaklaşmamaya iman ederken, bazı

dinler açısından da ticaretin dünyevi bir iş olduğuna inanılmakta, o dinin taraftarları da ticarete katılmaya iman etmekte ve ticareti meşru görmektedir.

Ekonomik faaliyetlerle ilgili yerine göre iklim, siyasi telkin, eğitim ve daha geniş bir anlamda çevre, önemli bir rol oynayabilir. Ancak basit bir içgüdüsel davranıştan ibaret olmak yerine, toplumun fonksiyonel sistemlerinden biri olduğu anlaşılan ekonomik hayatın; daha geniş bir anlamda da maddi hayatın şekillenmesi; bir dünya görüşü, bir hayat anlayışı gibi zihinlere tüm derinlik ve genişliğinde yerleşip kökleşmesi, dolayısıyla halk psikolojisine yüzyıllarca hükmedecek olan ahlaki-etik bir ifade tarzı kazanmış olmasının, ekonomik faaliyetlerin anlaşılmasında ve açıklanmasında gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir şey olduğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü her dinin inanç ve ibadetlerle ilgili veçhelerinin yanı sıra sosyal hayatın bütün önemli meseleleri hakkındaki hükümlerle, dünyevi hadiselerle karşı takınılan tavırların mecmuundan ibaret bulunan gayet zengin bir fikri muhtevası bulunmaktadır. Dinin beraberinde getirdiği bu zihniyet dine inananların cümlesi tarafından paylaşıldığı gibi şuurlu veya şuursuz olarak bu ruh onların hayatlarına nüfuz eder. Bu tesir sadece din mensuplarının tabiat karşısında değil aynı zamanda aile, iş, meslek, iktisadi hayat gibi sosyal olaylara karşı takındıkları tutumun belirlenmesinde de önemli bir faktör olarak tezahür eder (Günay, 1986: 113,114). Yahudi inancında olduğu gibi çalışma hayatı ve kölelerle ilgili dini kurallar, doğrudan bireyin tutumunu tayin etmeye dönüktür. Bu ve buna benzer dini kurallar dikkate alındığında dinin, bireyin tutumunu tayin etmede büyük bir kararlılığa sahip olduğu görülmektedir.

İbrani geleneğinde “çalışan kul Allah’a ibadet eder” biçiminde bir algılama vardır (Önder, 2013: 2). Antik çağın ilk vahiy kaynaklı dini Yahudilik, Tevrat ve Zebur isimli kutsal metinlere sahiptir. Bu metinler daha sonra incilin ön kısmını oluşturmuşlardır ve bu metinler daha sonra gelen kutsal metin içinde yer alarak, İncil içindeki bölümlerde, eski ahit olarak isimlendirilmiştir.

Eski ahdin neredeyse bütün hükümleri bir ulus bilincini daima öne çıkarmış Musevi olan ve olmayan ayırımına göre biçimlendirmiştir. Ulus içi ve ulus dışı davranış normları geliştirerek çifte standart bir anlayış, iman inancıyla zihinlere yerleşmiştir. Eski ahdin şart koştuğu ulus içi davranış normu olarak en fazla dikkat çeken, kardeşler arası faiz ve kölelik yasağında kendini gösterir. Kutsal kitap hükümlerinin bir gereği olarak Musevi uluslar olarak anılanlar, Musevi olmayanlara faiz uygulayabilirdi. Yahudilik ulus dışı insanlardan faiz almayı Yahve’ye(Tanrı), inanmayanları cezalandırmak olarak kabul ediyordu. Roma imparatorluğu yoluyla Hıristiyanlık bütün Avrupa’ya hâkim olduğunda, Hıristiyanlar arasındaki faiz yasağı kardeşlik ilkeleri çerçevesinde katı bir şekilde devam ettirilmişti. Hıristiyanların faiz alması kesin olarak yasaklanmasına rağmen, ekonomik hayatları ve mesleki faaliyetleri men edilen Avrupa’daki Musevilerin faiz alıp vermelerine kutsal kitabın insan ayrımcılığı

mantığına dayanılarak izin verilmişti (Akalin, 2010:1). Bu bakımdan Yahudilik (Musevilik) piyasa mantığına daha yakındır. Musevi olmayan insanlara karşı kurallar kapitalist zihniyeti yansıtmaktadır.

Antik çağın vahiy kaynaklı bir diğer dini Hıristiyanlık ve onun kitabı İncil, eski ahit'i içerirken yeni hükümlerde getiriyordu. Vahiy inancında, son din indiği zaman önceki dinin hükmü kalkar. Ancak her din kendini son din saydığından, bütün dinler varlığını sürdürmüştür. Eski ahit İsa'nın getirdiği yeni hükümlerle(yeni ahit) birleşerek Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de vücut buldu. Hıristiyanlık Asya'yı aşarak başka kıtalara yayıldı. Yeni ahit ve getirdiği hükümler Hz. İsa'nın havarileri vasıtasıyla Avrupa ya taşındı. Ancak Hıristiyanlığın iktisadi uygulamalar ve düşünceler üzerindeki etkisi antik çağda sınırlı oldu. Hatta Romanın hâkim olduğu topraklarda Hıristiyanlık bir tehdit olarak algılandığı için baskı gördü ve Avrupa'da açığa çıkamadı. Hıristiyanlık Romanın siyasal gücünü arkasına aldıktan sonradır ki açığa çıktı, geniş taraftar kazandı, sosyal ekonomik ve siyasal bir etki gücüne ulaştı.

İmparator Konstantin 311 de Hıristiyanlığı kabul etmiştir. İnancın devletten ayrı olacağı fikrinin henüz mevcut olmadığı sırada, imparatorun din değiştirmesi imparatorluk halkının Hıristiyanlaşmasına yol açtı, bundan sonra Roma Hıristiyan olarak anıldı (Heaton, 1924:449). Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu şemsiyesi altına girmesi doğuda ve batıda bu dinin yayılmasına yol açtı. Ancak Hıristiyanlık antik çağda kurumlaşma ya da kitlesel büyüme bakımından gelişse de, Roma imparatorluğunun siyasal gücünü aşamadı ve toplumsal yaşamda kuralları belirleyecek ve Roma kanunlarını aşacak iktidara ulaşamadı. Hıristiyan toplumu Roma İmparatorluğu bünyesinde bulunduğu dini hürriyetle, Roma kanunları içinde bulunduğu resmi destekle, hızla yayıldı. Diğer taraftan da doktrinsel çalışmaların mayalanmasına neden oldu (Aydın, 1986: 125). Beşinci yüzyılda Roma imparatorluğunun yıkılmasına rağmen Hıristiyanlık ayakta kaldı hata daha da güçlendi. Avrupa'nın istilacı güçleri Hıristiyanlığa tabi oldular. Ortaçağın zayıf krallıkları ve feodal sistemi, Romanın merkezi imparatorluğuna göre, kilisenin örgütlü bürokrasisinin çok altındaydı, Hıristiyanlığın toplumsal yaşama dolayısıyla iktisadi yaşama nüfusu arttı. Roma sonrası kargaşa döneminde, eski dünyadan ayakta kalan tek yapı din ve dini kurumlardı. Bu nedenle Hıristiyanlığın iktisadi etkisi ortaçağda çok daha ağır bir biçimde hissedilmiştir.

Devlet ve Ekonomi

Antik çağda devletle ekonomi arasındaki ilişki, tam anlamıyla toplumsal yapının yansımasıdır. Tarım toplumlarında, tarımsal üretimin organizasyonu bakımından daha örgütlü bir siyasal organizasyona ihtiyaç duyulması nedeniyle, iktisadi bakımdan otoriter ve müdahaleci devleti zorunlu kılmıştır. Ancak

ticaretle geçinen toplumlarda devletin iktisadi bakımdan daha liberal bir özellik kazandığı görülmektedir. Antik çağın devletleri fetihçi devletlerdi. Fetihçi karakteri ağır basan toplumlarda askeri başarıların arttığı dönemlerde devlet gelirleri fetihlerin kazançlarıyla arttığı için, devletin, ekonomik olayların uzağında kalarak daha liberal bir tutum aldığı görülmektedir. Ancak askeri başarılar gerilediğinde devlet gelirleri, fetihçi kazançların düşmesi nedeniyle azaldığından, devletin ekonomik olaylara daha yakın durarak, müdahaleci ve otoriter bir tutum aldığı görülmektedir. Devletle ekonomi ilişkisi hakkında, toplumdan topluma doğan farklılıkların, toplumsal kültürden daha çok ekonomik faaliyetin niteliğiyle ve üretim koşullarıyla ilgili olduğu ve üretim koşullarının kendi özgün geleneğini yarattığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Antik çağda sosyal statüler ve sosyal tabakalar geleneğin güvencesi altında güçlü bir biçimde varlığını sürdürmüş, iktisadi zihniyet geleneksel uygulamaları değiştirecek bir etki yaratamamıştır. Geleneksel uygulamalar; statüleri zayıflatacak olan piyasanın gelişimini kontrol ederek, mal sahipliği ve gelir imkânlarıyla gelişecek yeni toplumsal sınıfların doğuşunu engellemiştir. Geleneksel ve dinsel statülerin, antik çağ boyunca varlığını güçlü bir biçimde sürdürmüş olmaları, büyük ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümün gerçekleşmesini geciktirmiş, servet ve mülkiyetle doğrudan ilişkili bir ekonomik sınıf olan tüccar kapitalist sınıf antik çağda ve ortaçağda olgunlaşmadığından, büyük toplumsal dönüşüm bu ekonomik sınıfların öncülüğünde ancak modern çağda başlamıştır.

Antik çağ ve ortaçağda ekonomik değişimin yönünü ve hızını, kuşkusuz statü bağları özellikle soyluluk belirlemiştir. Antik çağın toplumlarında siyasal ve ekonomik iktidarı kullanan hakim sınıflar, geleneksel ekonominin faaliyet alanlarını genişletme ya da yeni faaliyet alanları geliştirerek zenginleşme gibi bir amaca sahip olmamışlardır. Bu çağda hakim sınıf soylular, ticaret gibi tarım dışı faaliyetlere hep ilgisiz kalmışlardır. Bunun temel nedeni ise onların; bütün ekonomik faaliyetleri kontrol etmelerine imkan veren, ekonomik kaynaklara ve imtiyazlara sahip olmalarıdır. Geniş hakların ve imtiyazların bazı sınıfların tekelinde olduğu bu durum, aynı zamanda geleneksel statülerin tanıdığı imtiyazları kullanan hakim sınıflar lehine ve emekçi sınıf aleyhine mülkiyetin adaletsiz dağılımı gibi bir sonuç yaratarak, bu statüler çağında yaygın bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Ekonomik iktidarı kullanan bu çağın imtiyazlı sosyal statüleri, yeni bir ekonomik arayışa ihtiyaç duymadıklarından, sosyal statüler üzerine oturmuş antik çağ ekonomileri; piyasa ekonomisi yönünde gelişme gösterememişler, ancak istikrarlı bir karaktere sahip olmuşlardır. Antik çağ ve orta çağ statü toplumları, kurdukları

ekonomik yapıyı, gelenek ve dinle kontrol ederek korumuşlar, ekonomik sınıfların statülerin üzerine çıkmasını engellemişler ve durağan da olsa nispeten istikrarlı ekonomiler kurmuşlardır.

Sonuç olarak antik çağda çok tanrılı ya da tek tanrılı dinler, geleneği, aşamadılar iktisadi yaşam üzerinde bağlayıcı kurallar koyamadılar. Geleneğin alışılmış uygulamaları antik çağın sonuna kadar devam etti. İktisadi kurallar aklın etki alanının dışında kaldı ve iktisadi zihniyeti daha çok geleneksel otoritelerin değer yargıları etkiledi. Kutsal metinlere sahip olmayan çok tanrılı dinlerden sonra, tek tanrılı dinler ortaya çıksa da dinler getirdikleri ahlaki prensiplerle ekonomik tercihler üzerinde çok az etkili oldular.

KAYNAKÇA

- GÜRAN, T., 1997. İktisat Tarihi, Acar Yayıncılık, İstanbul, 177s.
- HEATON, H., 2005. Avrupa İktisat Tarihi, Çev.: M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, Ankara, 653s.
- DİNÇER, F., 2008. “Hindistan Kast Değil Kastlar Ülkesi”, Milliyet Gazetesi, 2 Nisan.
- ÖZGÜVEN, A., 2001. İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 229s.
- KOSCHAKER, P. ve AYITER, K., 1997. Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Sevinç Matbaası, Ankara, 443s.
- KARAKAŞ, M., 2001. “Tarihsel Gelişim Sürecindeki Kent, Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 121-132, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBİLENS/dergi/III1/9.pdf> (22.05.2013).
- FINLEY, M. I., 2007. Antik Çağ Ekonomisi, Çev.: H. P. Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 283s.
- KESKİN, M., 2004. “Din ve toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4(2), ss. 7-21.
- GÜÇ, A., 2001. “Konfüçyüsçülükta Kutsal Metinler, Uludağ Üniversitesi”, 1-16, <http://www.home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/ilh/2001> (23.05.2013).
- HODOUS, L., 1947. “Konfüçyüs Dini”, Çev.: G. Tümer, 392-410, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/764/9712.pdf> (23.05.2013).
- ÖNDER, İ., 2013. “İktisat ve Din, Ekonomi Din İlişkisi”, <http://www.ekodialog/makaleler/iktisat-ekonomi-din-iliskisi.html> (25.06.2013).
- AKALIN, K. H., 2010. “Eski Ahdin Kardeş-Yabancı Ayrımına Dayanan Tefecilik İzni Karşısında Martin Luther” KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12(18), 1-13, <http://www.kmu.edu.tr> (27.06.2013).
- AYDIN, M., 1986. “Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), ss. 123-148.
- ATEŞ, H., ÜNAL, S., 2004. “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi”, 21-42, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2004AtesUnal.pdf> (22.05.2013).
- GÜNAY, Ü., 2006. “İktisadi Ahlak ve Din” ATUNİ ilahiyat Fakültesi Dergisi, (7), ss109-128
- ERDEM, B., 2012. “İktisadi Düşünceler Tarihine Giriş”, İktisadi Düşünceler Tarihi, Ed.: B. Erdem ve H. İslatince, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, ss,2-30.

- BAKIREZER, G., 2008. “Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(1), ss. 18-54.
- COLOGNESI, L. C., 1993. “Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik”, Çev.: Ö. Çelebican, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 43(1-4), ss. 299-313.
- ŞEN., M. E., ve TÜRKMENOĞLU., M. A., 2012. “Avrupa Feodalitesi İle Osmanlı Tımar Sistemi Üzerine Bir Mukayese” International Journal of Social Science, 5 (4), ss. 189-204.